

Program ochrony zasobów genetycznych polskiej owcy pogórza

1. Historia rasy

Prace nad wytworzeniem rasy sięgają lat 50. XX wieku i związane były z potrzebą uzyskania rasy przydatnej do użytkowania na terenach Pogórza Karpackiego i Przedgórze Sudeckiego, o dużej ilości opadów i znacznych dobowych różnicach temperatury. Prace hodowlane biegły dwutorowo, ze względu na odmienną warunków przyrodniczych i kulturowych tych rejonów.

Pogórze Karpackie

Pogórze Karpackie (Pogórze Beskidzkie) to najdalej na północ wysunięta część Karpat Zachodnich, położona pomiędzy Beskidami na południu, a Podkarpaciem na północy. Pogórze ma charakter wyżyny, składającej się ze wzniesień o wysokościach od 350 do 600 m n.p.m. Klimat Pogórza Karpackiego jest umiarkowany przejściowy podgórski, ze znacznymi wahaniami temperatur i dużą ilością opadów od 800 do 1000 mm rocznie. Na Pogórzu występują gleby średniurodzajne, kompleksu owsiano-pastewnego, a okres wegetacyjny jest stosunkowo krótki. Na terenie Pogórza dominują trwałe użytki zielone, z motylkowych uprawia się przeważnie koniczynę czerwoną, z roślin zbożowych owies i jęczmień.

Próby wytworzenia owcy przydatnej dla terenu Pogórza Karpackiego podejmowano w kilku ośrodkach. Na Pogórzu Przemyskim (prof. S. Jełowicki) efektem krzyżowania ras: cakiel x cygaj x kent oraz cakiel x merynos x kent miała być długowłnista owca bieszczadzka (Czernek, 1973).

W ZD Gaik i Lipowa należących do Instytutu Zootechniki, materiał wyjściowy do wytworzenia nowej rasy stanowiła owca bocheńska, którą kryto trykami fryzyjskimi i caklofryzem, a uzyskane mieszańce trykami Texel.

W ZD Grodziec podjęto próby wytworzenia rasy na bazie polskiej owcy górskiej i Texela, Kenta, Leicester (prof. M. Czaja i J. Luchowicz, za Czernek, 1979). Najlepsze efekty dało krzyżowanie z trykami Leicester, które poprawiło wydajność wełny i przekształciło wełnę mieszaną w jednolitą. Uzyskane maciorki przekrzyżowano Kentem, co wpłynęło na poprawę użytkowości wełnistej (cieńsza jednolita wełna, większa masa wełny potnej) i rzeźnej jagniąt (Czernek, 1987).

Przedgórze Sudeckie

Przedgórze Sudeckie to falista równina, na wysokości 200-300 m n.p.m., nad której powierzchnię wznoszą się liczne, ostro zarysowane wzgórza, z najwyższą górą na tym terenie Ślężą (718 m n.p.m.). Kraję tę cechuje wyraźna przejściowość między ostrym klimatem Sudetów, a łagodnym klimatem Niziny Śląskiej. Panuje tu łagodniejszy klimat niż w Sudetach, a kształtują go napływające oceaniczne masy powietrza. Średnia temperatura roczna oscyluje w granicy 8°C. Roczna suma opadów wynosi średnio 600 mm. Znajdują się tutaj urodzajne gleby lessowe. Uprawia się głównie pszenicę i buraki cukrowe, a także rzepak, len i ziemniaki.

Na Przedgórzu Sudeckim Prace nad uszlachetnieniem krajowych cakli prowadzono w ZD Wysokie Łąki, należącym do WSR we Wrocławiu. Prof. M Juny wykorzystywał w tym celu cygaje oraz jego mieszańce z merynosem tzw. spanki, a uzyskane w ten sposób owce kojarzył z rasą kent i fryzem. Wytworzona tzw. owca sudecka była owcą w typie długowłnistym, o dobrej wydajności wełny i mleczności (Juny, 1956). Dalsze prace nad konsolidacją rasy prowadzono w trzech rejonach hodowlanych; na Dolnym Śląsku hodowana owca zwana była owcą ząbkowicką (Jastrzębska i in., 2011).

W roku 1963 owca pogórza uznana została za odrębny typ i określono obszar występowania (rzeszowskie, krakowskie, wrocławskie, katowickie). Populacja owcy pogórza liczyła w tym okresie 104 tys. owiec (Czernek, 1972). W każdym z rejonów prowadzono odrębną politykę hodowlaną. W roku 1977 uzyskała status odmiany rasowej.

W latach 70. praca hodowlana zmierzała do wyrównania pogłowia dla całego rejonu pogórzy, o specyficznych warunkach klimatycznych i fizjograficznych, a także ze względu na zapotrzebowanie na większe partie wełny jednolitego typu (Czernek, 1973). Występujące w populacji owcy pogórza w województwie wrocławskim zwierzęta w typie fryza, Texela i cygaja krzyżowano z trykami rasy Kent, co miało ujednoczyć cechy użytkowości wełnistej. W województwie katowickim użyto mieszańców owcy pomorskiej z Texelem, w województwie krakowskim owcy typu olkuskiego, a w rzeszowskim Leina.

W latach 80. XX w. podejmowano działania mające na celu poprawę wydajności rzeźnej owiec pogórza, głównie na Pogórzu Karpackim.

Regres owczarstwa w latach 90. XX spowodował spadek liczebności populacji również owcy pogórza. Na przestrzeni ostatnich 30 lat liczba owiec tej rasy zmniejszyła się siedmiokrotnie i obecnie szacowana jest na ponad 1000 maciorek wpisanych do ksiąg

(tabela), utrzymywanych w 14 stadach na terenie województwa dolnośląskiego, małopolskiego, podkarpackiego i śląskiego.

Polska owca pogórza to owca w typie mięsno-wełnistym, z możliwością użytkowania mlecznego. Rasa mateczna, o dobrych cechach macierzyńskich. Charakteryzuje się plennością na poziomie 130% i średnio wczesnym dojrzewaniem. Przydatna do chowu indywidualnego w systemie ekstensywnym, dobrze wykorzystuje pastwisko.

Tab. Maciorki (wpisane do ksiąg) i stada polskiej owcy pogórza w latach 1980-2013

Rok	Maciorki	Stada
1980	6521	259
1990	4874	104
2000	1755	26
2010	1359	16
2013	1029	14

2. Uzasadnienie konieczności ochrony

Polska owca pogórza to rasa lokalna, wytworzona na terenie Pogórza Karpackiego i Przedgórze Sudeckiego, służąca potrzebom miejscowej ludności. W trakcie procesu hodowlanego nabyła specyficzne cechy, dzięki którym stała się doskonale przystosowana do warunków podgórskich rejonów Polski.

Polska owca pogórza jest doskonale przystosowana do trudnych warunków podgórskich, o dużej ilości opadów i znacznych dobowych różnicach temperatury. Półotwarte runo pozwala na szybkie pozbycie się nadmiaru wilgoci. Rasa o dobrej użytkowości mięsnej. Owce stanowią cenny element bioróżnorodności rejonów podgórskich, gdzie spełniać mogą funkcję ekologiczną, biorąc udział w pielęgnacji krajobrazu. Produkty uzyskiwane od owiec pogórza, utrzymywanych na ekologicznie czystych terenach, stanowią mogą dodatkowe źródło dochodu gospodarstw.

Mała liczebność populacji, stwarza zagrożenie egzystencji tej rasy, a jednocześnie uniemożliwia produkcję tryków hodowlanych. W związku z tym zachowanie tej rasy należy uznać za w pełni uzasadnione.

3. Cel programu

Podstawowym celem programu jest:

- 1) zwiększanie liczebności populacji owiec tej rasy objętych programem,
- 2) stabilizacja i zachowanie wzorca rasowego poprzez wybór do programu owiec, których przodkowie od 2 pokoleń należą do tej samej rasy,
- 3) zachowanie najcenniejszych cech rasowych, takich jak:
 - adaptacja do warunków terenowych i klimatycznych Pogórza Karpackiego i Przedgórze Sudeckiego,
 - predyspozycje do użytkowania pastwiskowego,
 - macierzyńskość - dobre wyniki odchowu w trudnych warunkach środowiskowych,
 - półotwarte runo.
- 4) utrzymanie istniejącej zmienności genetycznej.

Prace hodowlane ukierunkowane są na zachowanie plenności i cech użytkowości mięsnej i wełnistej, umożliwiającą utrzymanie zarówno w systemie ekstensywnym jak i półintensywnym.

Zakłada się, że minimalna liczba owiec uczestniczących w programie ochrony zasobów genetycznych powinna wynosić 15 owiec matek, natomiast 1 tryk powinien przypadać na 20-30 owiec w stadzie. Zaleca się w miarę możliwości stosowanie większej liczby tryków w stadzie.

4. Wzorzec populacji

1. Cechy pogłowia:

- a) Wrażenie ogólne – owce dość duże, o długim i szerokim tułowi, na średnio wysokich nogach, o wełnie gęstej i długiej.
- b) Plenność –130%.
- c) Dojrzewanie – średnio wczesne (dopuszczalne krycie w wieku 7 miesięcy, przy osiągnięciu 75% masy ciała dorosłej owcy).

2. Cechy osobnicze:

a) pokrój

- głowa średnio szeroka z dużymi uszami; rogatość niedopuszczalna; dopuszczalne naroża;

- szyja średnio szeroka, niezbyt długa;
 - tułów dość długi, głęboki i szeroki; głęboka klatka piersiowa; linia grzbietowa prosta; dopuszczalne słabsze związanie za kłębem, lekka spadzistość lub przebudowanie zadu;
 - kończyny – średnio wysokie, prawidłowo ustawione, o mocnej kości, dopuszczalne drobne błędy w ustawieniu;
 - umięśnienie – dobre grzbietu, lędźwi i udźca;
- b) umaszczenie – białe, z dopuszczalnymi ciemnymi i żółtymi odcieniami na głowie, uszach i kończynach;
- c) masa ciała - maciorki 55-60 kg, tryki 70-90 kg;
- d) wełna
- średnio gruba i gruba,
 - charakter wełny: runo półotwarte, składające się ze słupków stożkowatych, o tępym zakończeniu,
 - wełna lśniąca,
 - tłuszczopot koloru jasnego, o konsystencji oleistej,
 - nogi nieowelnione.,
 - wysadność wełny 12-16 cm,
 - wydajność wełny potnej: około 4,5 kg maciorki, 6 kg tryki.

3. Użytkowość

Rasa mateczna, o dobrym odchowcie jagniąt. Użytkowość mięsno-wełnista, zalecana do chowu pastwiskowego. Owce łagodne, nadające się do gospodarstw agroturystycznych.

4. Cechy podlegające systematycznej ocenie oraz zasady ich oceny

Ocena wartości użytkowej obejmuje ocenę użytkowości rozplodowej na podstawie raportów z wykotów uwzględniających plenność, płodność, odchów jagniąt; użytkowość rozplodową i użytkowość mięsną, która obejmuje tempo wzrostu jagniąt, a także typ runa.

Prowadzone są obserwacje:

- masy ciała w wieku 2 dni,
- masy ciała w wieku 56 dni,
- masy ciała maciorek i tryczków przy licencji,
- masy ciała owiec przed każdą stanówką,
- plenności życiowej maciorki,

- masy miotu w wieku 56 dni,
- typu wełny charakterystycznego dla rasy.

6. Metody oceny wartości hodowlanej i zasady selekcji

Ocena wartości hodowlanej oraz selekcja związana jest z zachowaniem cech charakterystycznych dla owcy pogórza i zgodna z celem Programu ochrony.

Ocena wartości hodowlanej opiera się na wynikach kontroli użytkowości prowadzonej przez Polski Związek Owczarski. Do hodowli kwalifikowane są zwierzęta przy licencji na podstawie pochodzenia, zgodności z założeniami wzorca rasowego i wartości użytkowej.

Wybór tryków do dalszej hodowli dokonywany jest tylko spośród zwierząt urodzonych przez matki o plenności życiowej powyżej 130%.

7. Metody doboru zwierząt do kojarzeń i zasady ich prowadzenia

Podstawową zasadą przy doborze do kojarzeń jest unikanie inbredu, co praktycznie oznacza, że wybierane są osobniki nie posiadające wspólnych przodków w dwóch pokoleniach wstecz. Możliwe jest wykorzystanie zasady rotacji tryków.

8. Zasady wykorzystania materiału biologicznego i hodowlanego

Wielkość produkcji materiału hodowlanego poza remontem i powiększaniem stad uczestniczących w Programie, będzie zależała od zapotrzebowania określonego przez właściwy regionalny związek hodowców owiec i kóz.

9. Zakres i metody stosowania ochrony ex-situ in vitro

W celu zabezpieczenia możliwości przynajmniej częściowego odtworzenia populacji w razie wystąpienia zwiększonego zagrożenia dla jej istnienia, uzasadnione jest zgromadzenie materiału biologicznego (nasienia i zarodków), pod nadzorem Grupy Roboczej ds. ochrony zasobów genetycznych owiec i kóz. w Krajowym Banku Materiałów Biologicznych (KBMB) w Balicach.

Po okresie wstępnym realizacji Programu zostanie ustalony plan i zakres pobierania materiału biologicznego.

Przewiduje się, że IZ PIB wspólnie z regionalnymi związkami będą typowały tryki przeznaczone do pobierania nasienia a także umożliwiały dostęp (zakup) owiec matek wyznaczonych jako dawczynie zarodków. Pobieranie nasienia i zarodków będzie odbywało się w stacjonarnej Stacji pobierania materiału biologicznego lub z użyciem mobilnej stacji pobierania nasienia.

Materiał biologiczny będzie pobierany sukcesywnie według przyjętego planu. Schemat postępowania będzie opracowany i zaakceptowany przez Grupę Roboczą. Przewiduje się, że tryki będą po całym procesie oddawane do stada, owce matki z uwagi na manipulacje chirurgiczne, w zależności od stanu zdrowia, będą wracały do stad macierzystych lub kierowane na rzeź.

Kolekcjonowany materiał biologiczny będzie opisany i zdeponowany w KBMB. Część zostanie przeznaczona jako materiał ochrony *ex situ* do zachowania charakterystycznego genotypu, część, po decyzji Grupy Roboczej, będzie mogła być skierowana z powrotem do użycia w hodowli *in situ*.

10. Działania dodatkowe

Zaleca się prowadzenie pomiarów zoometrycznych w jak największej grupie owiec w ustalonych odstępach czasu (np. co 10 lat). Wyniki tych pomiarów, prowadzonych wg wspólnej metodyki, losowo, we współpracy z regionalnymi związkami, które wyznaczają stada owiec, w których przeprowadzone zostaną pomiary, służyć będą do dokładnego opisu pokroju danej rasy i ewentualnych jego zmian w czasie.

Wprowadza się okresowo ocenę użytkowości tucznej tryków na podstawie potomstwa metodą stacyjną i przyżyciową ocenę użytkowości rzeźnej (USG) jagniąt-tryczków.

Zaleca się propagowanie wykorzystania owiec w czynnej ochronie przyrody i krajobrazu, np. poprzez zorganizowanie wypasów na terenach cennych przyrodniczo, odłogowanych, co wymaga podjęcia współpracy z lokalnymi samorządami.

Zaleca się ponadto podjęcie działań na rzecz promocji jagnięciny pochodzącej od owiec pogórza jako produktu regionalnego.

11. Podstawy organizacyjne realizacji programu

Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy polska owca pogórza realizowany będzie na terenach jej naturalnego występowania. Polska owca pogórza występuje na terenie województwa dolnośląskiego, małopolskiego, podkarpackiego i śląskiego.

Programem ochrony będą mogły być objęte owce hodowli krajowej poddane ocenie wartości użytkowej zgodnie z obowiązującymi przepisami, które:

- charakteryzują się cechami fenotypowymi zgodnymi ze wzorcem określonym w programie ochrony,
- są wpisane do księgi hodowlanej dla rasy.

Typowania owiec do udziału w programie ochrony dokonuje podmiot prowadzący księgę dla owiec tej rasy. Kwalifikacji i akceptacji zwierząt i stad dokonuje Instytut Zootechniki - PIB przy współpracy z Grupą Roboczą. W szczególności Grupa Robocza podejmuje decyzje w sprawie przypadków budzących wątpliwości.

Program realizowany jest przez:

- a) hodowcę – właściciela stada owiec rasy polska owca pogórza,
- b) Polski Związek Owczarski i regionalne związki hodowców owiec i kóz prowadzące księgę dla owiec,
- c) Instytut Zootechniki PIB, realizujący i koordynujący zadania z zakresu ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich.

Uczestnictwo hodowców w programie jest dobrowolne. Jego zasady określa umowa pomiędzy hodowcą – właścicielem stada a właściwym regionalnym związkiem hodowców owiec i kóz (wzór umowy stanowi załącznik do programu).

Polski Związek Owczarski i właściwy regionalny związek hodowców owiec i kóz oraz Instytut Zootechniki odpowiedzialne są za realizację programu.

12. Fazy wdrażania programu

I etap – rok 2013/2014.

Typowanie zwierząt do udziału w programie.

W wytypowanych przez PZO i RZHOiK w Nowym Targu i Opolu stadach polskiej owcy pogórza, kwalifikacji zwierząt dokonuje Komisja powołana przez IZ PIB.

II etap – 2015-2020.

Powiększanie liczebności macierek i tryków stadnych, konsolidacja populacji. Promocja użytkowania owiec pogórza i produktów od nich pozyskiwanych. Integracja i podnoszenie kwalifikacji hodowców biorących udział w Programie.

13. Zasady oceny efektywności działania programu

Ocena efektywności działania Programu przeprowadzana będzie corocznie przez Grupę Roboczą na podstawie udostępnianej przez realizatorów dokumentacji w zakresie:

- osiągnięcia i utrzymania liczebności populacji chronionej zgodnie z przyjętymi założeniami,
- monitoringu badanych cech użytkowych – oznaczany będzie trend produkcyjny w zakresie głównych cech objętych oceną użytkowości. Ocena ta wykonywana będzie w miarę potrzeb i możliwości finansowych (uzyskania środków na badania).

14. Wspieranie Programu

Udział w Programie stwarza możliwość przystąpienia do Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Program został pozytywnie zaopiniowany przez Grupę Roboczą ds. ochrony zasobów genetycznych owiec i kóz oraz przyjęty przez Radę Naukową Instytutu Zootechniki – PIB na 185. posiedzeniu w dniu 11 grudnia 2013 r.

Pismienictwo

Czernek S. (1972). Charakterystyka prac nad owcą pogórza. *Prz. Hod.* 13-14, 22-24.

Czernek S. (1973). O kierunkach pracy hodowlanej w owczarstwie na terenie Pogórza. *Nowe Rolnictwo*, 9-11.

Czernek S., Luchowiec J. (1979). Ocena wartości użytkowej potomstwa pierwszego pokolenia po trykach rasy Kent w pracy nad wytworzeniem owcy pogórza. *Rocz. Nauk. Zoot.*, 6, 1: 89–99

Jastrzębska M., Chudoba K., Nowakowski P. (2011). O dalsze losy polskiej owcy pogórza na Dolnym Śląsku *Wiadomości Zootechniczne*, R. XLIX (2011), 3: 45–51.

Jelowicki S. 1960. *Owczarstwo wielkostatne*. PWRiL.

Juny M. (1956). Dotychczasowe wyniki doświadczeń nad owcą sudecką. *Prz. Hod.*, 8: 27–29.

Kaczor U., Kosiek A., Lasoń K. (2010). Polska owca pogórza – ginący element krajobrazu? *Wiad. Zoot.*, XLVIII, 4: 71–78

PZO. Owce rasy polska owca pogórza. Program hodowlany.